

тафаккурида янги ғоялар шаклланади ва унинг таъсири оқибатида инсонни ижод кўчаси сари етаклайди. Фауст нафақ олим, балки унинг инсоний жихатлари, яъни беозорлигини Мефистофельнинг куйидаги мисраларида кузатишимиз мумкин: Бу чолнинг ажобий бир хислати бор,

Ҳатто иблисга ҳам бермайди озор.

Асарда эзгуликни ўзида намоён этувчи Фаустдан сўнг, иккинчи асосий персонаж Мефистофель бўлиб, асосий кураш ҳам айнан шу ўртасида бўлиб ўтади. Мефистофельнинг ёвуз хислатларини нафақат унинг ёвуз ишлари орқали, балки унинг куйидаги сўзлари орқали ҳам билиб олиш мумкин:

Мен инкор руҳиман, инкор қилишни

Қасб қилиб олганман – коинот абас,

Тангри не яратмиш бари керакмас,

Барини йўқотмоқ истагим-сўзим

Хуллас, сиз ёмонлик дея атаган –

Бузиш, беомонлик дея атаган –

Куч – менинг ўзим.

Асарни ўқиш жараёнида нафақат икки қарама-қарши кучнинг кураши, балки Фаустга хос бўлган бунёдкорлик хислатларини ҳам кўришимиз мумкин, яъни денгиз буйидаги кимсасиз маконда инсон бахтли

Адабиётлар

1. Гёте И.В. Фауст [Тарж. ва кириш сўзи Э. Вохидовники]. -Т.: Адабиёт ва санъат, 1985. 377- 6.
2. Рогова Г.В., Рабинович Ф.М., Сахарова Т.Х. Методика обучения иностранным языкам в средней школе. -М.: "Просвещение", 1991, -С. 287.
3. Очерки методики обучения чтению на иностранных языках. / под ред. Бермани и В.А.Бухбиндера. -Киев: "Высшая школа", 1977, -С.175.

Мазкур мақола ўқишнинг инсон онгининг юксалишидаги ўрнига бағишланган. Муаллиф ўқишнинг кўпгина олимлар томонидан таклиф этилган тавсифларини ўрганиб чиқади. Иллюстратив материаллар Гётеннинг "Фауст" фожианомасидан олинган.

Статья посвящена роли чтения в становлении человеческого разума. Автор даёт характеристику чтению, предложенную многими учёными. Был использован иллюстративный материал из трагедии Гёте «Фауст».

The article is dedicated to the role of reading in the development of the human mind. The author gives characteristics of reading proposed by the majority of scientists. The illustrative material from the tragedy „Faust“ by Goethe has been used by the author.

«БЕС ТАС» ОЙИНЫ ҲАМ ОНЫҢ ТӘРБИЯЛЫҚ ӘХМИЙЕТИ

Ө.Әлеўов - педагогика илимлериниң докторы, профессор

Әженияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Т.Пахратдинова - ассистент оқытыўшы

Ташкент мәмлекетлик аграр университети Нөкис филиалы

Таянч сўзлар: санаш, қиёслаш, кўшиш, ўйин, ҳаракат, чаққонлик, кўл ўйини.

Ключевые слова: считать, сравнение, прибавить, игра, движение, ручная игра.

Key words: counting, comparing, to add, game, activity, (nimbleness), hand game.

«Бес тас» ойыны-эпийайыдан қурамалыға қарай басқышпа-басқыш өтип отыратуғын ойын. Бул ойын эпийайы хэм қурамалы болып екиге бөлинеди. Ойынның қурамалы басқышында ойын ҳәрекетинде топ-ланған упайларды басқышпа-басқыш избе-изликте қосып, ал жеңилиске ушыраған ўақытта бул упайларды алып таслап, арифметиканың алыў, қосыў әмеллеринен пайдаланылады. Бул арифметикалық әмеллерден пайдаланыў ўақтында балаларға қағаз, қәлемсиз есап-китапты ядтан орынлаўға туўра келеди. Ойын қатнасыўшыларынан ойын барысында тек ғана қолдың шаққанлығы емес, ал есап-санақ жұмысларын да қәтесиз орынлаў талап етиледі. Бул ойынларды ойнаған қызлар өзлериниң киши жаста екенлигине қарамастан, математикалық әмеллерди алжаспастан иске асырыў керек екенлигин түсинеди.

«Бес тас» ойынының қурамалы басқышының ойналыў тәртиби төмендегише:

ойынның биринши басқышы «ләм» деп аталады. Бунда биринши қыз қолына бир тас алып, «бир» дегенде жоқарыға ҳаўалатып ылақтырып, алақанның сыртқы арқасына түсирип, түскеннен кейин «ләм» деген сөзди айтып, епшиллик пенен алақанның төменге қаратқан халда сол тасты қақшып алады. Бул ҳәрекетлерди

хаёт кечириши учун фаровон бир шаҳарни барпо этиши китобхонда ўз олдиға кўйған мақсадларини амалға оширишиға тұртқи беради. Бошқача қилиб анытганда бешиқдан қабргача бўлған йўл фақат билим олиш, меҳнат қилиш ва асосийси бахтли яшашға бўлған интилишдан иборат. Асар қахрамони хэм ҳаётининг сўнгги кунларида ўз фаолиятдан қаноатланади.

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, хоҳ у Ватан адабиёти, хоҳ жаҳон адабиёти бўлсин албатта ёшларға ватанпарварлик, бунёдкорлик ғояларини сингдириши, таълим билан бирға, улар руҳиятиға ижобий таъсир қилиши китоб ўқишдан асосий мақсад бўлиши лозим. Ўзбек тилининг бой миллий-маънавий меросини адабиёт орқали тарғиб қилиш ёшларимиз онғидаги бўшлиқни тўлдиришға асосий омил бўлиб хизмат қилиши табиий. Ёшлар ва китоб ўртасидаги кўприк вазифаси, бадий адабиётға, илмға бўлған муҳаббатни уйғотиш педагогларнинг асосий вазифаларидан бири ҳисобланади. Демак, ўқиш орқали инсоннинг тафаккури шаклланиши билан бирға, унинг руҳияти ижобий тус олади. Бунинг натижасида Амир Темур, Алишер Навоий, Заҳириддин Муҳаммад Бобур, Йоханн Волфганг Гётедек барқамол шахслар улғайса ажаб эмас.

РЕЗЮМЕ

РЕЗЮМЕ

SUMMARY

алжаспай орынлаған қыз жигирма упайға ериседи.

Екинши ҳәрекетте қолға еки тас алып, «еки» дегенде алақанның сыртқы арқасына түсирип, соң жоқарыға ҳаўалатып ылақтырып «ләм» дегенде бул еки тастың биреўин алақанды төмен қаратып қақшыса, ал екиншиин алақанын жоқарыға қаратып қақшып алатуғын болған. Ойынның қурамалылығы да усында, бул ҳәрекетти орынлаған қыздың упайы еки еселенип енди жигирма упай емес ал қырк упай топлаған. Жәми алпыс упай топлаўға ериседи.

Ал, үшінши ҳәрекетте ойыншы қыз қолына үш тас алып «үш» дегенде бул тасларды жоқарыға ҳаўалатып ылақтырып, алақанның сыртқы арқасына түсиреди. Соңынан жоқарыға ҳаўалатып ылақтырып биреўин алақанын жоқарыға қаратып қақшып алыўы тийис, ал қалған екеўин алақанын төменге қаратып қақшып «ләм» деп айтып, усы үш тасты алақанына түсирип қақшып алғаннан соң жеңиске ериседи. Қыздың қолындағы үш тасы еки еселенип, ҳәр бирине жигирма упайдан берилип, нәтийжеде ойыншы алпыс упайға ериседи.

Төртинши ҳәрекетте ойыншы қыз қолына төрт тас алып «төрт» дегенде жоқарыға ҳаўалатып ылақтырып бул тасларды алақанның сыртқы арқасына түсиреди.

Кейнинен усы тасларды жокарыға хаўалатып «лэм» дегенде еки тасты алақанын жокарыға қаратып қақшыйды, ал қалған екеўин алақанын төменге қаратып қақшып алып, усы төрт тасты алақанынан түсирмей усласа, хәрәкетти табыслы орынлаған болып, оның упайлары тағы еки еселенип сексен упай жыйнайды хэм нәтийжеде еки жүз упайға ериседи.

Бесинши хәрәкетте ойыншы қыз қолына бес тас алып «бес» дегенде, бул тасларды хаўалатып ылақтырып алақанның сыртқы арқасына түсиреди, соң жокарыға хаўалатып ылақтырып «лэм» дегенде үш тасты яки еки тасты алақанын жокарыға қаратып қақшыйды, ал қалған екеўин яки үшеўин алақанын төменге қаратып қақшып алса, нәтийжеде, бес тасты да алақанынан түсирмей қақшыса, хәрәкетти табыслы орынлаған болып, тағы еки еселенип жүз упай жыйнайды хэм нәтийжеде үш жүз упайға ериседи. Егер де, ойын барысында қолында қақшып алған тас саны бес-сеўден кем болса, онда қолындағы қақшып алған тасы еки еселенеди. Мысалы: бесинши хәрәкетте хаўалатып жиберген бес тастың тек ғана үшеўин қақшып үлгерсе, онда үш тас еки еселенип, алпыс упай топлайды.

Ойынның екінши басқышы «жаламай» деп аталады. Бунда биринши қыз қолына бир тас алып, аспанға хаўалатып жиберип жерди «жаламай» деп бир бармақ пенен сызып үлгерип ылақтырылған тасты алақанды төменге қаратқан халда қақшып алыўы тийис. Бул хәрәкетлерди табыслы орынласа, ойыншы қыз жигирма упай топлаған болып, жәми үш жүз жигирма упай болады.

Ойынның екінши хәрәкетинде қолға еки тас алып аспанға хаўалатып жиберип, жерди «жаламай» деп бир бармақ пенен жалатып сызып, хаўаға ылақтырылған еки тастың биреўин алақанды жокарыға қаратып қақшып, ал екінши тасты алақанды төменге қаратып қақшып алыўы лазым. Буны табыслы орынласа ойыншы қыз қырк упай ийелеп, жәми үш жүз алпыс упайға ийе болған.

Ойынның үшінши хәрәкетинде ойыншы қыз қолына үш тасты алып хаўалатып жиберип, жерди «жаламай» деп бир бармақ пенен жалатып сызып, ылақтырылған үш тастың бәрін алақанды жокарыға қаратпастан төменге қараған халда тасларды ушлап алыўы лазым. Буны табыслы орынлаған қыз алпыс упай топлап, жәми төрт жүз жигирма упайға ийе болған.

Ойынның төртинши хәрәкетинде қыз қолға алған төрт тасты аспанға хаўалатып жиберип, жерди «жаламай» деп бир бармақ пенен жалатып сызып, ылақтырылған төрт тастың бәрін алақанды жокарыға қаратпастан төменге қараған халда тасларды ушлап алыўы лазым. Буны табыслы орынлаған қыз сексен упай ийелеп, жәми бес жүз упайға ерискен.

Ойынның бесинши хәрәкетинде қолға алған бес тасты аспанға хаўалатып жиберип, жерди «жаламай» деп бир бармақ пенен жалатып сызып, хаўалатып ылақтырылған бес тастың бәрін алақанды жокарыға қаратпастан төменге қараған халда тасларды ушлап алыўы лазым. Буны табыслы орынлаған қыз жүз упай ийелеп, жәми алты жүз упайға ериседи.

Сөз етип отырған ойынның үшінши басқышы «Топламай» деп аталған. Бул басқыш төрт хәрәкеттен ибарат. Ойынның биринши хәрәкетинде қолға бир тас алып хаўалатып жиберип, жерге қойылған бир тасты алып алақанды жокарыға қаратпастан төменге қараған халда тасларды ушлап үлгериўи керек. Бул хәрәкетлер ушын ойыншы қыз қырк упай топлайды, жәми алты жүз қырк упай болады.

Ойынның екінши, үшінши хэм төртинши хәрәкетлери усы тақылетте даўам ете береді. Жерге қойылған еки, үш, төрт тасларды бирге топлап, сәйкес алпыс, сексен хэм жүз упай ийелеп, жәми сегиз жүз сексен упайға ериседи. Усы себепли бул басқыштын

атын «Топламай» деп атаған.

Ойынның төртинши басқышы бир хәрәкеттен ибарат болып, ол «Қол ата» деп аталған. Бунда бес тасты алақанда ушлап турып, барлығын бирден хаўалатып жиберип, алақанның сыртына бес тасты түсирип, «Қол ата» деп өзине қолайлы болған бир тасты қалдырып басқаларын бирме-бир қолынан түсирип, алақанды жокарыға қаратпастан төменге қараған халда тасты ушлап үлгерип жуўмақлаўға ерисеўи тийис. Бунда да ойыншы қыз жигирма упай топлап, жәми тоғыз жүз упай жыйнаўға ериседи.

Ойынның бесинши басқышы бир хәрәкеттен ибарат болып, ол «Жоқ ата» деп аталған. Бунда бес тасты алақанда ушлап турып, барлығын бирден хаўалатып жиберип, алақанның сыртына бес тасты да түсирип, және хаўалатып, «Жоқ ата» деп айтып, ойыншы қыз қолындағы бес тасты алақанды жокарыға қаратпастан төменге қараған халда тасларды ушлап үлгерип жуўмақлаўға ерисеўи тийис. Бунда ойыншы қыз «Лэм» басқышының бесинши хәрәкетиндей ойын барысында қолында қақшып алған тас саны бес-сеўден кем болса, онда қолындағы қақшып алған тасы еки еселенеди, нәтийжеде жүз упай топлап, жәми бир мың упай жыйнаўға ериседи.

«Бес тас» ойынының алтыншы басқышы «Қайсы ата» деп аталады. Бунда ойыншы қыз бес тасты алақанына ушлап турып, барлығын бирден хаўалатып жиберип, алақанның сыртына бес тасты түсирип «Қайсы ата» деп сораўы тийис. Қарсылас ойыншылар алақанының арқасында турған таслардың түсип кетиўге қолай, қыйын жайласқанын «ата» деп көрсетип, ойыншы қыздан соны түсирмей, ал қалған тасларды бирим-бирим түсиреўди әмелге асырылыўын талап етеди. Соңында «ата» деп белгиленген тасты хаўалатып алақанды жокарыға қаратпастан төменге қараған халда тасларды ушлап үлгериўи тийисли болған. Бул басқышты табыслы жуўмақлаған ойыншы нәтийжеде елиў упай топлап, жәми бир мың елиў упайға ерисиледи.

Ойынның жетинши басқышы «Жер ата» деп аталады. Бул «Бес тас» ойынының эпийайы түрине уқсас. Бул басқышта шеп қолдың сүйем бармағы хэм ортан бармақларды айқастырған халда бас бармақтың биригиўи жәрдеминде дәрўаза соғылып, бес тасты оң қолға ушлап айқастырған халда бес тас дәрўазаның алдына тасланады. Ең алыста турған тасты алып хаўалатып дәрўазаға жақын турған тастан баслап бирим-бирим киргизе баслайды. Бул хәрәкетлерди табыслы орынласа, буған елиў упай берилип, күймейтуғын упай бир мың бир жүз упайға жетеди.

Ойынның сегизинши басқышы «Қайып ата» деп аталынып, бунда алдыңғы басқышқа уқсас, бирақ оған салыстырғанда қурамаласқан түрде ис алып барылады. Ойынның жетинши басқышындағыдай бес тасты дәрўазаның алдына таслап, «Қайып ата қайсы»? деп соралады. Қарсыласлары дәрўазаға жақын болған хэм артында турған таслардың оған қағылмай өтиўи қыйын болған тасты «Қайып ата мынаў» деп көрсетип, сол тастан басқаларын бирим-бирим дәрўазаға киргизе баслайды, хэм ең соңында «Қайып ата» деген тасты киргизсе ойын табыслы жуўмақланған болады, буған да елиў упай берилип, күймейтуғын упай бир мың бир жүз елиў упайға жетеди.

Жуўмақлап айтқанда «Бес тас» ойынның қурамалы басқышындағы хәр бир хәрәкети басқышпа-басқыш қоспалыласып келгенлигин байқаймыз. Усыған байланыслы ойын барысында упай топлап барылыўы да кем-кемнен қыйынласыўы жүз береді. Буннан көринип турыпты, хәзирги заманымыздағы фрактал графикасында жаратылған компьютер ойынлары хәр бир халықтың яки миллеттиң усындай «Бес тас» хэм т.б. миллий ойынлары тийкарында дүзилген болып, түп-төркини

ата-бабаларымыздың дәстүрий есапка үйретиу тәжірийбелеринен келип шыққан. Бул ойындар балалары-

мызды ядтан есаплау жетискенликлерине қәлиплестиріуде усы күнлеримизде де үлкен әхмийетке ийе.

Әдебиетлар

1. Алеёв У., Бекимбетова А. «Халқ педагогикасида ёшларга әқлий тарбия бериш аңғаналари». –Нөкис: «Қарақалпақстан», 2018, 104-б.
2. Алеёв Ә. «Қарақалпақстанда тәлим-тәрбиялық ойлардың қәлиплесиуи хәм раўажланыуы». –Нөкис: «Билим», 1993, 503-б.

РЕЗЮМЕ

Мақолада қарақалпақ халқиниң қадимдан қўлланилиб келәтқан қызлар үйини ҳақида сўз боради. Шунингдек, унда бу үйин үйинчиларда санаш кўникмаларини санларни ёдлаб қолиш, оддий арифметик билимларни талаб этиши кабилар очиб берилган. Мақолада бундай үйинниң ёшлар билимини оширишдаги аҳамияти қатта эканлиги кўрсатилган.

РЕЗЮМЕ

В статье рассказывается о каракалпакской национальной детской игре «Бес тас» («Пять камней») в которую играли девочки младшего возраста с детских времён. Приводятся основные правила игры выполнение которых требует у играющих навыки считания, запоминания чисел и элементарные знания по арифметике. Раскрывается также значение таких игр в развитии у детей знаний.

SUMMARY

The article is devoted to the description of Karakalpak national children's game. «Bes tas» (five stones), that had been played by little girls since ancient times. The article contains information about the rules of the game, that requires good abilities to count, remember the numbers and elementary knowledge in Arithmetic's. Such games are of a great importance in developing of children's knowledge.

АДАМ ГЕҮДЕСИН СЫЗЫП ҮЙРЕНИҮДЕ ҚЫСҚА МҮДДЕТЛИ ҚАРАЛАМАЛАРДЫҢ ӘХМИЕТЛИЛИГИ

Т.Бекмуратов – аға оқытушы

Әжсинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: ўзаро нисбат, пластик анатомия, намуна, истикболда, конструкциян тузилиш, композиция, қораламалар, модуль, ёруғлик ва соя.

Ключевые слова: пропорциональное отношение, пластическая анатомия, эталон, перспектива, конструктивное строение, композиция, наброски и зарисовки, модуль, свет и тень.

Key words: proportional ratio, plastic anatomy, standard, model, perspective, constructive structure, composition, sketches and draft drawings, module, light and shade.

Сўўретлеу өнериниң қәлем сўўрет тараўында исленетуғын тапсырмалардың ең қурамалыларының бири бул адам геўдесин сўўретлеу болып табылады. Себеби, адам геўдесиниң сўўретин сызыудан алдын оның хәр бир мүше бөлеклерин, қолын, аяғын, портретин, бас көринисин хәм т.б мүшелерин сызып үйретиу ўақтын-да бул тапсырмаларды орынлаудың қаншелли қыйын хәм қурамалы мәселе екенлигине гўўа болдық. Адам геўдесиниң сўўретин сызыу бойынша оқыу тапсырмаларын орынлауда талабалар алдында бир қанша әхмийетли ўазыйпалар турады.

Сол ўазыйпалардың ишинде адам геўдесиниң қараламаларын (наброскаларын) сызып үйрениу ең бир тийкарғыларынан есапланады. Адам геўдесиниң қараламасын (наброскасын) ислеуде дене бөлеклериниң өз-ара қатнастары (пропорциялары), өз ара биригиўлері, пластик анатомиялық дүзиліс хәм сүйек дүзиліслери ҳаққындағы мағлыўматларға ийе болыу талаба ушын үлкен роль атқарады.

Тарийхқа көз жуўыртып қарасақ, әйемги дүнья сўўретшилери, әсиресе, Ояныу дәўири сўўретшилери, адам геўдесиниң дүзилісин үйрениуге өзлериниң жүдә көп ўақытларын сарп еткен. Олар адам денесиниң өлшемлери, анатомиялық дүзиліслери, пропорциялары ҳаққында көплек илимий мийнетлер дөретти. Нәтийжеде, адам геўдесиниң сўўретлениуи бойынша өзине тән

өзгешеликке ийе принциплер, қағыйда хәм нызамлылықлар, үлги хәм эталонлар жаратылыуы, усы тийкарда адам геўдесиниң хәм оның мүшелериниң өз ара қатнас пропорцияларына, сызыу усылларына ҳәзирги күнимизде де әмел қылынып келинбекте.

Ояныу дәўири, сондай-ақ, орта әсирлерде жасап өткен уллы сўўретшилериң жұмысларын, шығармаларын талқылап үйренгенимизде, ол сўўретшилериң дөретиўшилигинде қаралама сўўретлер (наброскалар) ислеуге әдеўир кеўил бөлгенлигиниң гўўасы боламыз. Себеби, олардың бизге қалдырып кеткен мийрас шығармаларында адам геўдесиниң пропорциялары, өлшемлери хәм т.б да унамлы тәреллери жоқары профессионаллық дәрежеде сўўретленген. Бул туўралы атап өетуғын болсақ, Леонардо да Винчи, Микеланджело, Альбрехт Дюрер, Гудон, Энгр, Рубенс, А.Иванов, П.Чистяков, А.Ашбе, А.Кардовский хәм т.б көплек атаклы сўўретшилериң мийнетлеринен көриўимизге болады. Олар адам геўдесиниң сўўретин ислеуде оның басының бийиклик өлшемин «Модуль» өлшем бирлиги етип алған. Адамның толық денесиниң көринисин өз ара пропорциялық қатнастарын анықлауда, яғный қол хәм аяқлардың узынлықларын, ийин кеңликлерин, сондай-ақ басқа да мүшелердиң, өз ара қатнастарын анықлауда, тийкарынан, бас өлшеминен пайдаланған [1:8,20].

